

ANTONIJA ZARADIJA KIŠ
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

MARTINŠČAK, MARTINŠĆINA, MARTINJE: RAZVOJ KULTA SV. MARTINA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ

Istražujući raznolika obilježja svetačkih kultova, glavna su polazišta ponajprije liturgijska štovanja koja određenoga dana čitanjima opširnije evociraju značajne dijelove svečeva života, uz isticanje njegovih moralnih, edukativnih i vjerskih vrednota. Čašćenje sveca je a p o t e o z a njegove ličnosti, koja se duboko emocionalno izražava u svetištu čiji je on titular. Toponimi pak koji nose ime sveca u širim razmjerima odišu njegovim od davnina ukorijenjenim kultom, čije je početke katkada teško dosegnuti, a koji se određenoga dana iskazuju raznolikim običajima i događanjima, koji katkad potpuno gube apologetske značajke tradicijskoga slavlja.

Razloge ovakvih kontradiktornosti istraživali smo na tradiciji sv. Martina na području sjeverozapadne Hrvatske. Nakon predočenoga "martinskoga vokabulara", koji je sastavni dio svakodnevice, detaljnije smo se usredotočili na tri pojma nastala generacijskim taloženjem pučkih spoznaja i životnih iskustava, a koja izravno dotiču vremensku granicu — 11. studenoga. To su: martinščak, martinščina i Martinje.

Ključne riječi: Martin, Martinje, blagoslov, ritual, martinščina, graničar, martinščak, studeni, Hrvatsko zagorje

Polazišta

Tradicija sv. Martina po mnogočemu je posebna. Tijekom dužega istraživanja nametnulo se mišljenje da je blagdanu sv. Martina moguće pristupiti s dvaju polazišnih aspekata.

Liturgijsko polazište istraživanja martinskoga kulta organski je vezano za manji prostor, a to je svetište, odnosno crkva koja je posvećena sv. Martinu. Pritom se svetkovina ne širi na lokalitete izvan kruga svetišta, a obilježavanje kulta je isključivo duhovne i religijske naravi, izraženo liturgijskim slavljem. Na ovaj se način u Hrvatskoj obilježava blagdan sv.

Martina u najvećem dijelu zemlje, diljem koje se martinska tradicija javlja od najstarijih vremena.¹

Pučko pak polazište istraživanja martinskoga kulta suštinski je povezano s liturgijskim. Njegova posebnost je naglašena širokim "martinskim" pojmovnikom, tj. cijelim nizom pučkoga nazivlja raznorodnoga tipa, koje je na prvi pogled izgubilo gotovo svaku vezu sa svecem uz čije je ime vezano, ističući pritom samo **tradicijisku** svečevu nazočnost, ali ne i njegov karizmatski značaj. Tako se npr. opća imenica *martin* dodavala pripitomljenom medvjedu kojega se naučilo plesati. Naziv je najčešće potvrđen u poslovičnom izražaju *Ded' poigraj, moj martine* (SANU 1984:138), a ishodište joj treba tražiti u jednoj od legendi koja pripada skupini misionarskih i hodočasničkih legendi o sv. Martinu.²

Postoji i cijeli niz pučkoga martinskoga nazivlja koje se odnosi na floru i faunu. Iz svijeta kopnene i morske faune to su:

- *martin* — vrsta galeba, klaukavac ili kaukavac (lat. *larus cachinnans*). Naziv se često daje osamljenom galebu, koji na poziv *martin* dolijeće pred kućna vrata (Hirtz II, 1928:272). Za galeba je zabilježen i naziv *martinka* (lat. *larus argenteus*) (RJAZU VI, 1904/1910:489).
- *popišani martin* — žaba travnjača (lat. *rana temporaria*),
- *smrdljivi martin* — vrsta bube (lat. *pentatoma baccharum*),
- *šareni martin* — buba štetočina, šoštar (lat. *strachia ornata*),
- *martinac* — insekt tvrdokrilac (lat. *attelabus*),
- *martinac*, *martinec* — štetočina na vinovoj lozi (lat. *conchylis ambiguella*), to je "črv od gusenice manji ki se u listje zavija i mlado grozdje grize" (RJAZU VI, 1904/1910:489).
- *martinak*, *martinec*, *martinčić*, *martinčec*, *martinček* — gušter kamenjar (lat. *lacerta muralis*). Naziv *martinčec* i *martinček* najviše se čuje u Hrvatskom zagorju. Prema starim vjеровanjima "Zagrepcani drže martinčeka svetim, to jest misle, da ga nije smjeti pod grijeh ubiti" (Hirtz I, 1928:87).
- *martinka* — vrsta ribe (lat. *crenilabrus ocellatus*).

Iz svijeta flore je popis nazivlja nešto skromniji, a čine ga biljke:

- *martinčica* — vrsta jestive gljive (lat. *clitocybe geotropa*),
- *martinka* — vrsta kruške (Lovretić 1897:280),

¹ Današnji teritorij Republike Hrvatske broji oko sto pedeset martinskih svetišta od čega je pedesetak župnih crkava, dok broj martinskih toponima premašuje i nekoliko stotina lokaliteta.

² Legenda prepričava događaj koji se zbio tijekom hodočašća u Rim na koje su krenuli Martin i njegov prijatelj biskup Maksimin iz Trier. Magarca, koji je nosio stvari dvojice hodočasnika, na planinskom je putu iznenada napao i pojeo medvjed. No, ukroćen Martinovim pogledom, medvjed je u trenutku promijenio zlu narav, te dva hodočasnika natovariše sada na njega stvari koje je ukroćeni medvjed poslušno nosio do Rima i nazad (Monceau 1927:55). Ista legenda leži u osnovi pučkoga francuskoga izraza "magarac Martin", odnoseći se na natovarena magarca.

- *martinica, martinovo grožđe* — vrsta vinove loze bijeloga grožđa, poznata i po nazivu grešljika ili jergoš.

Posebno valja spomenuti nadimak *Martin*, koji se obično daje mršavu, slabašnu i boležljivu djetetu, dok se s druge strane istim nazivom obilježava ljudska negativna osobina nespretna i nepopravljiva čovjeka³ (Skok 1971:397).

Uz navedeni niz martinske terminologije zastupljene u cjelokupnom živom svijetu, posebno mjesto pripada trima apstraktnim pojmovima širega značenja, *martinščak, martinščina, Martinje*, koji predstavljaju bitne čimbenike sveukupnoga martinskoga repertorija, a koji su svojim višestoljetnim prodiranjem u sve društvene slojeve postali sastavni dio martinske tradicije ponajprije sjeverozapadne Hrvatske, a potom i šire.

Martinščak

Premda je kult sv. Martina u europskom kontekstu vezan uz nekoliko datuma,⁴ u Hrvatskoj se njegovo slavljenje odnosi samo na 11. studenoga. Pučki naziv mjeseca studenoga — *martinščak*⁵ (JAZU 1904/1910:490) upućuje na tradicijski dominantnoga mjesečnoga sveca u Hrvatskom zagorju⁶ i Istri, čije se asocijativno iskonsko značenje svetkovine koja obilježava dan svečeva pokopa proširuje u sintagmi iz pučke meteorologije izrazom — *martinjsko ljeto*, koje "biva ali osen dan sprida, ali osen dan zada Martine" (Žic 1899:238). Riječ je o kratkim i iznenadnim razdobljima lijepa vremena prije početka zime, koja je narod evidentirao u raznim hrvatskim predjelima, uvijek se referirajući na sv. Martina⁷ (Matešić 1982:323) kao najznakovitijega sveca u mjesecu studenome. Naziv

³ Naziv *martin* za nespretna čovjek a najčešće se javlja na otoku Cresu. Na njega bi se mogao nadovezati i isti naziv iz narodne poslovice *Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba*, koji bi asocirao na nepouzdanost, nesnalažljivost i beskorisno gubljenje vremena, odnosno na nedovoljnu informiranost koja je uzrok neučinkovitosti i uzaludnoga truda (Matešić 1982:333).

⁴ Blagdani posvećeni sv. Martinu odnose se ponajprije na dan njegove smrti 8. studenoga (397. godine) i dan njegovoga pokopa 11. studenoga, što je i jedinstveni svetački blagdan u cijelom kršćanskom svijetu. Srednjovjekovni zapadnoeuropski kalendari bilježe 4. srpnja kao *Translatio Martini*, a 1. prosinca (Utrecht) kao *Translatio capitis Martini*, dok se 13. prosinca u Toursu slavi kao *Reliquiarum adventus* (Grotefend 1898:139).

⁵ Već sam sufiks *-ščak* u nazivu *martinščak* upućuje na kajkavsko narječje. Ovakvih izvedenica više nema od druge polovice 19. stoljeća, što pokazuje da je riječ o arhaizmu i neproduktivnom sufiksu (Babić 1986:91).

⁶ Osim naziva *martinščak* u ovoj su hrvatskoj regiji poznati i neki drugi nazivi za mjesec studeni: *vsesvetček* (Svi sveti), *veternjak* (jaki vjetrovi), *zimščak* (početak hladnoga zimskoga vremena) (Šprem Lovrić 1998:22).

⁷ Pišući o pučkom vremenoslavlju u samoborskom kraju, Milan Lang spominje "martinsko ili bablje ljeto", dok svećenik Frane Ivanišević za Poljica pak kaže: "O sv. Martinu ogrije kadikad lipo sunce, dani vedri i mirni ka' usrid lita. I zove se stoga 'Martinsko lito'. Isto se vrijeme u Kastavštini naziva "martinsko leto" (Sijerković 2001:52).

mjeseca, *martinski*, je poimeničeni posvojni pridjev koji se za mjesec studeni najčešće čuje u Istri,⁸ a osobito u Kastavštini (JAZU 1904/1910:490), gdje još do nedavno "stari judi ne bi znali, ki mesec je novenbar al studeni" (Jardas 1994:20).

Meteorološka martinska odrednica iskazana je u narodnim izrekama, koje doduše nemaju nikakvu znanstvenu potvrdu, ali su sastavni dio vjerovanja za koje je teško postaviti ikakvo vremensko polazište nastanka s obzirom na to da je od davnina martinska ikonografija (Zaradija Kiš 2000:112) simbolički naglašavala ponajprije početak zime (Zaradija Kiš 2001:173). Da bi se znalo o kakvoj će zimi biti riječ, poznate su sljedeće martinske poslovice (Sijerković 2001:154):

- *Ako Martin jasno vrijeme ima, bude oštra zima.*
- *Ako je Martin oblačan ili maglen, doći će zima blaga kao jesen.*
- *Ako Martin oblake preganja, nestalnu zimu pripravlja.*
- *Ako je sv. Martin suh, bo po zimi rasel kruh.*
- *Ako na Martinje guska po ledu plazi, tada za Božić po blatu gazi.*
- *Kad nam Martin mrzao čas donese, onda neka brijeg i snigom trese, ali suhim, nikad ne mokrim, tako misli i Andrejaš za njim.*⁹

Iskorak u prošlost — *Pannonhalma*

Prvoj i najstarijoj franačkoj ekspanziji martinskoga kulta najviše su pridonijeli benediktinci kao sljedbenici martinske monaške, kulturološke i pastoralne aktivnosti utemeljene na Zapadu još u 4. stoljeću, za života i djelovanja sv. Martina (Gobry 1996).

Tradicija sv. Martina utkala se u današnji hrvatski prostor u dva naleta. Prvi i najraniji val širenja kulta franačko-benediktinske provenijencije prošao je ponajprije jadranskom obalom, dok je drugi, nešto mlađi val, zahvatio današnje sjeverne dijelove Hrvatske, a izravno je povezan s osnivanjem benediktinske opatije *Pannonhalme*¹⁰ u 10. stoljeću, koja postaje najjače ranosrednjovjekovno martinsko kršćansko središte, ne samo na ugarskom već i na mnogo širem području nekadašnje rimske provincije *Pannoniae*. Vrlo popularne srednjovjekovne legende o sv. Stjepanu, nacionalnom ugarskom svecu, kojemu je posvećena i zagrebačka katedrala, spominju Pannonhalmu kao mjesto rođenja sv. Martina, a koje je

⁸ U južnoj se Istri do polovice 20. stoljeća redovito upotrebljavao naziv *martišnjak* (Bilić 1998:19).

⁹ Ova narodna poslovice poznata je u gradišćanskim Hrvatima, među kojima postoji vjerovanje *ako sv. Martin puno sunca ima, rado dojde jaka zima; Sv. Martin suh — i po zimi raste kruh.*

¹⁰ Pannonhalma se nalazi na brdu u zapadnoj Mađarskoj, na ušću rijeke Rabe u Dunav, nedaleko od mjesta Győr, stotinjak kilometara od Budimpešte. Dao ju je sagraditi prvi ugarski kralj Stjepan (oko 975.-1038.), čiji se kult snažno razvio na hrvatskom teritoriju (Tkalčić 1877:122-125).

raskošno obilježio upravo sv. Stjepan,¹¹ prvi kralj ugarskoga kršćanskoga kraljevstva, izgradnjom istoimenoga samostana, koji je tijekom dvaju stoljeća bio jednim od najslavnijih hodočasničkih mjesta. Upravo se taj val širenja martinske tradicije potvrđivao ne samo kultom sv. Martina već i kultom sv. Stjepana, koji utemeljenjem ugarske nacionalne Crkve prema karolinškom modelu, po "zemljama krune sv. Stjepana" pronosi i kult sv. Martina, koji zahvaća hrvatske sjeverozapadne krajeve i pripadajuću joj istočnu panonsku regiju.

Bogata ugarska opatija je za kralja Stjepana, koji ju je obilato darivao, beneficirala iste kraljevske privilegije kao i benediktinska opatija u Montecassinu, uspostavljajući tako ravnotežu benediktinskoga vjerskoga i kulturnoga utjecaja i na mediteranskom i na srednjoeuropskom prostoru. Nakon dva stoljeća bogatstva i osobitih privilegija opatija naglo gubi nekadašnju moć i značenje, izravno potpada pod papinsku upravu, a potom udomljuje mnoge pripadnike reformiranih crkvenih redova, među kojima valja istaknuti premonstratenzijance, koji uz pokršćavanje nastavljaju promidžbu martinskoga kulta po cijeloj, osobito istočnoj i sjevernoj Europi sve do u 17. stoljeće (*Dictionnaire... II*, 1997:1251-1252).

Moć ugarske benediktinske opatije Pannonhalme (Lengvári 1997:291-301) kao ishodišta martinskoga kulta za sjeverozapadni hrvatski prostor potvrđena je između ostaloga i znakovitom poreznom obvezom desetine zagrebačke biskupije nazvanom *martinščina* i to od samoga njezina utemeljenja. Porezni prihod je izravno odlazio u Pannonhalmu, o čemu govore naši najstariji pravni dokumenti (Tkalčić 1877:125).

Kontinuitet martinske tradicije razvidan je potom u pojavi viteških redova, koji na hrvatske prostore dolaze i ovoga puta sa zapada, preko Ugarske tijekom 12. i 13. stoljeća, osnivajući svoja središta u hrvatskim krajevima (Fuxhoffer 1803:225). Na temelju sačuvanih isprava se pokazalo da su dva najveća templarska posjeda imala za titulara upravo sv. Martina, a nalazila su se na dvama različitim krajevima današnjega hrvatskoga prostora: posjed sv. Martina na Prozorju (Horvat 1931.) nedaleko od Zagreba i posjed sv. Martina u Martinu kod Našica. Nakon ukinuća templarskoga reda,¹² bečkim koncilom 1312. godine, njihove

¹¹ Sv. Stjepan, poganskoga imena Wajk, prvi je ugarski kralj iz dinastije Arpadovića, koji prima kršćanstvo pokrstivši se oko 990. godine. Krštenje je obavio praški biskup Adalbert, koji, zajedno s kraljem Stjepanom, zauzima važno mjesto u procesu pokršćavanja Ugara. Stjepan je okrunjen 1001. godine krunom koju mu je poslao papa Silvestar II. (vladao od 999.-1003.), a koja je objedinjavala zemlje ugarskoga kraljevstva (Ugarska, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija), odakle i naziv "zemlje krune sv. Stjepana". Pola stoljeća nakon smrti, 1087. godine, Stjepan je kanoniziran i svetkuje se 20. kolovoza.

¹² Hrvatski templari ili "božjaci", čije je glavno sjedište bila crkva sv. Martina na Prozorju, nastala oko 1209. godine, bili su sa svojim posjedom pod izravnom kraljevskom zaštitom tada ugarskoga kralja Andrije II., kao što je oduvijek i priličilo crkvenim posjedima i svetištima čiji je titular bio sv. Martin (Horvat 1931:293).

posjede preuzimaju ivanovci (*fratres hospitalis sancti Joannis Bapt. Hierosolymitani*), kako ih je zvao puk (Dobronić 1984:11). O njihovu radu i vjerskoj organizaciji još uvijek ima mnogo nepoznanica, zbog čega je i njihova iznenadna pojava u srednjem vijeku, a još nenadaniji nestanak već potkraj srednjega vijeka ostavio mnogo neriješenih pitanja. Pojava *crucifera* ili *crucigera* na području sjeverozapadne Hrvatske obilježena je ponovnim snažnim promicanjem već davno ukorijenjenoga martinskoga kulta, čiji lik sveca, konjanika i kršćanskoga borca postaje jednim od glavnih zaštitnika križara uopće.

Na temelju raznolikih povijesnih čimbenika sjeverozapadni hrvatski prostor je područje prolaska i ukrštavanja različiti vanjskih kulturnih, običajnih i vjerskih strujanja, koje je između ostaloga povezivalo naglašeno promicanje i isticanje lik sv. Martina, o čemu danas, osim hagiotopografskih obilježja, svjedoči povećani broj sakralnih zdanja stisnutih na relativno malom području.¹³

Sv. Martin — graničar i poreznik

Kada danas govorimo o blagdanu sv. Martina, redovito mislimo na slavlje, vino, pijanke i zabavu. Otkad je i u kojoj mjeri vino povezano sa sv. Martinom u sjeverozapadnim hrvatskim prostorima, i jesu li se ljudi oduvijek veselili blagdanu Martinja, pitanja su na koja je gotovo nemoguće odgovoriti. Hrvatski sjeverozapad zemljopisno obuhvaća Hrvatsko zagorje i Međimurje, tradicijski vinorodne krajeve čija je glavna i najatraktivnija godišnja svetkovina od davnina pa do u današnje doba bila i ostala posvećena sv. Martinu. Proširujući našu znalačku i znanstvenu vizuru, valja istaknuti da se slavljenje sv. Martina podudara s nekoliko pojmova kojima je bitna odrednica *graničnost*. Svi se oni na neki način oslanjaju na blagdan sv. Martina, koji je civilizacijski utkan u čovjekovu svijest o vremenu, te je kao takav sasvim slučajno postao svetac — "graničar" s izrazitom trostrukom¹⁴ graničarskom moći.

- 1) Sv. Martin je vremenski "graničar" koji stoji na razmeđu ljetnoga i zimskoga vremenskoga ciklusa (Rees 1961:84), a uistinu je transponirani keltski *Samain* u kršćansko zimsko razdoblje (Zaradija Kiš 2000:111);
- 2) Sv. Martin je "graničar" dvaju svjetova koji stoji na razmeđu svijeta živih i svijeta mrtvih (Leroux 1961:108), a kao svecu-jahaču dodijeljena mu

¹³ Na području Hrvatskoga zagorja i Međimurja zabilježeno je 30 toponima, lokaliteta i crkvice koji nose ime sv. Martina, uz 14 masivnih župnih crkava u čijim se temeljima kriju najraniji tragovi martinskoga kulta, čija se tisućljetna tradicija vrlo živo iskazuje i danas.

¹⁴ Navedena tri primjera u kojima je razvidna uloga sv. Martina kao "graničara" posebice su izražena na prostoru Hrvatskoga zagorja. Četvrta uloga sv. Martina "graničara" u ženidbenim odnosima javlja se jedino u primorskom vinodolskom kraju te u Žumberku (Bogišić 1874:155-157).

je uloga katalizatora kristijanizacije razvijenoga pretkršćanskoga kulta mrtvih (Zaradija Kiš 2000:110-113);

3) Sv. Martin je "graničar" porezne vremenske odrednice i stoji na razmeđi prispjelih uroda i obveznih davanja.

Ova posljednja uloga sv. Martina, o kojoj nemamo izrazitijih znanstvenih studija, od davnina je poznata upravo u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a tijekom vremena je zasigurno utjecala na evolucijske modifikacije samoga kulta.

Sv. Martin dolazi kada prestaju svi težački radovi, kada prve hladnoće najavljuju skori dolazak zime, kada se 1. studenoga oda štovanje svim svetima i umrlima¹⁵ te nastupa doba uživanja plodova i truda cjelogodišnjega rada. Danas nam se čini kao da je Martinje oduvijek dočekivano s veseljem, apstrahirajući vjersku i običajnu ulogu sveca, jer ono uistinu najavljuje nadolazeći niz blagdana kraja, odnosno početka nove godine. Međutim, teško je vjerovati da se Hrvatsko zagorje oduvijek ponosilo Martinjem kao nositeljem veselja i slavlja.

Martinščina

Referirajući se na starije izvore srednjovjekovnoga poreznoga zakona koji je uspostavio arhiđakon Ivan Gorički¹⁶ u 14. stoljeću, razvidno je da pojava naziva *martinščina* zbog socijalnih razloga ima svoje povijesno značenje. Martinščina je još od početaka zagrebačke biskupije bila kaptolska, odnosno crkvena desetina, porez iz vremena Pannonhalme, koji se sada prema usustavljenim i zapisanim normama arhiđakona Goričkoga morao

¹⁵ Pod utjecajem iznimno snažne pretkršćanske keltske i gemanske tradicije štovanja mrtvih, u 6. stoljeću, za pape Grgura I., kada se intenzivira pokrštavanje Germana, a mrtvački kult obraćanjem na kršćanstvo postaje zabranjen, dolazi do pojave supstitucije "ilegalnih", ali još uvijek živih poganskih običaja kulta mrtvih sa štovanjem svetaca, među kojima se podrobnije profilira uloga, značaj i simbolizam sv. Martina kao posebno štovanoga sveca upravo toga vremena. Naknada za izgublenu vjersku dimenziju mrtvačkoga kulta uvriježenje je *misa zadušnica* na Zapadu, čiji se nastanak pripisuje sv. Grguru (oko 540.-604.), velikom poborniku i poticatelju raznih čimbenika pučke pobožnosti. Tako štovanje mrtvih i dalje ostaje bitan civilizacijski čimbenik, koji se još snažnije potvrđuje u 9. stoljeću, otkada se 1. studeni štuje kao dan Svih svetih.

¹⁶ Arhiđakonu Ivanu Goričkom (Stubičke Toplice oko 1280.-oko 1353.), nadaleko cijenjenom intelektualcu i pravniku zagrebačke biskupije, *vir perreni dignus memori*, kojega je zagrebački biskup Kažotić 1319. godine imenovao kanonikom, dugujemo mnoga saznanja iz hrvatskoga srednjovjekovnoga običajnoga prava. Premda je već od 13. stoljeća bilo ljudi koji su nastojali popisati običaje i zakone, o čemu piše i splitski arhiđakon Toma, najstariji kaptolski zbornik priredio je za zagrebačku biskupiju arhiđakon Ivan Gorički 1334. godine (zbornik je ponovno redigiran između 1352.-1354. godine), uspostavivši tako i prvi pismeni zakonski porezni red. Zbornik je zasigurno nastao i kao rezultat talijanskih utjecaja (Tkalčić 1874:XII), a sastojao se od 96 listova prozvanih *liber acclavatus* (zvali su ga još i *album capitulare* ili *liber statutorum*), jer je nekoć bio prikovan u sakristiji. Tiskao ga je prvi put Ivan K. Tkalčić u Zagrebu (Tkalčić 1874, II.).

definitivno regulirati upravo do blagdana sv. Martina, "... a tko je ne podmiri, za svaki deseti kupić žita ili kabal vina nadodati će dva zatezna dinara" (Tkalčić 1886:112). Premda se desetina naplaćivala uvijek u naturi od svih uroda, ako je loše urodilo, davali su se novci. Novci su se negdje davali i kao posebna "martinska" naknada na blagdan sv. Martina, a obično se odnosila na one posjede kojima je sv. Martin bio glavnim zaštitnikom.¹⁷ U kaptolskim vizitacijama iz 1695. godine koje su se odnosile na nekadašnji čuveni templarski posjed sv. Martina na Prozorju, čiji je kasniji pokrovitelj bila obitelj Drašković, ostalo je zabilježeno da je naknada za blagdan sv. Martina iznosila 16 groša (Horvat 1931:297). Arhiđakon Ivan Gorički, čovjek koji je u svoje vrijeme bio "uresom i ponosom kaptola zagrebačkoga" (Tkalčić 1874:XI), ubirao je na dan sv. Martina i svoju "plaću" u iznosu od 50 banskih dinara.¹⁸ To je bila arhiđakonova plaća za mnoge parbe koje je rješavao, a kojih je u njegovo vrijeme bilo vrlo mnogo. Valja primijetiti da pri prodaji kaptolskih posjeda porez o Martinju ostaje poput konstante.¹⁹ U sačuvanim "Urbarima kraljevskog slobodnog grada na brdu Gradecu zagrebačkom" iz 17. stoljeća nalaze se podaci o gradskim приходima i rashodima pisani gotovo u cijelosti nemarnim i grafijski neustaljenim hrvatskim jezikom, koji između ostaloga spominju *martinchinu* ili *martouschinu*²⁰ kao obveznu gradsku dažbinu (Dobronić 1953).

Opširniji podaci o feudalnim daćama iz podravskoga kraja sačuvani su tek iz 18. stoljeća, prikazujući položaj kmetova i njihove obveze. Među njima se u urbaru iz 1712. godine spominje i glavna novčana daća,²¹ *činž svetog Martina ili selišni činž*, čija je vrijednost varirala s obzirom na veličinu seljačkoga posjeda ili selišta (Adamček 1987:96).

Jedan od primarnih proizvoda sjeverozapadne Hrvatske oduvijek je bilo vino, a u vezi s tim propis je bio sljedeći: "Svaki posjednik trsja davati će od njega kabal vina ili šest dinarah, ako mu trsje i nenosi deset kabalah; a nosi li mu više, za svakih pet kabalah plaća tri dinara ili prema tomu." (Tkalčić 1886:112). Iz ovoga primjera, a na temelju još mnogih drugih

¹⁷ U *Rječniku srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* SANU pod natuknicom *martinščina* stoji: "vrsta dadžbine feudalcu koja se plaćala o Martinju. U srednjem vijeku je pravilo da se o Martinju plaća poseban porez 'Martinščina' onome koji je zasnovao kakvu slobodnu općinu." (Rječnik SANU 1984:139).

¹⁸ Ova se naknada inače zvala *cathedraticum*, a davali su je svi župnici njegovoga arhiđakonata. Valja napomenuti da je riječ o posebnom novčanom dodatku za arhiđakona koji se dodaje obveznoj četvrtini crkvene desetine (Tkalčić 1874:IV).

¹⁹ Kada je npr. Ivan Gorički dobio kaptolski posjed Prevlaku na doživotno uživanje, on ga prodaje za 30 maraka i uz uvjet da novi vlasnik "... bude vazda vjeran podanik kaptolski, i da će plaćat o Martinju dvie penze dobrih dinarah banskih..." (Tkalčić 1874:X).

²⁰ *Item pryelizmo od Blasa chismessie kaie zmelinow zawzkyh na varaskom gruntu zpobral martinchine* (f. 2 d. 50); *11 nouembris prielzam od beleh fratrou martouschine* (f. 1. d. -) (Dobronić 1953:60, 91).

²¹ Daće su se dijelile na novčane i naturalne. Premda je broj naturalnih daća bio trostruko veći od novčanih, konačna dobit se i nije puno razlikovala, što govori o visini novčanih davanja od kojih je *martinščina* bila jedna od najvećih (Adamček 1987:105).

(Tkalčić 1874:28, 43, 44; Dobronić 1953:80, 193), razvidno je da je dan sv. Martina bio "porezna granica", što zasigurno i nije uvijek bila vesela svetkovina za većinu ljudi. Pretpostaviti je da je odnos poreznoga obveznika prema porezu, a osobito prema ubiraču poreza (Dobronić 1953:XX), bio netrpeljiv, naročito ako se morala plaćati i zakasnina, te je takav mrzovoljni individualni odnos prema dažbini iskazan u pučkom nazivu *martinščina*, koji sugerira augmentativno shvaćanje naziva kojim se izražava grubost, pogrdnost i podrugljivost značenja, na što izravno upućuje imenički sufiks *-ina*.²² Imajući u vidu sufiksarno značenje uvećanice koja se prema spomenutim naznakama pojavila vrlo rano u hrvatskom jeziku, a kao takva nije nigdje podrobnije objašnjena ni protumačena,²³ mogli bismo pretpostaviti da je njezin nastanak povezan s omraženim kmetsko-feudalnim društvenim odnosima na području Hrvatskoga zagorja, o čemu je ironičnim i patetičnim tonom pjevao i Petrica Kerempuh u "Lamentaciji o štibri".²⁴ Kroz martinsku poreznu obvezu kojom je u začetku bila označena samo crkvena desetina, s vremenom su se nastojali progurati gradski (Dobronić 1953) i regionalni porezi,²⁵ a praznik sv. Martina ili *Martinj dan* je redovito bio krajnji datum odgode plaćanja poreza nakon čega bi uslijedilo "kamatno" kažnjavanje za nepoštivanje vremenske porezne granice. Tako je srednjovjekovni hrvatski pučki izraz *martinščina* izražavao poreznu feudalnu obvezu u Hrvatskom zagorju, koja je izgubila svoju prvotnu "svetačku" narav vezanu za crkvenu desetinu, već se proširila na davanja feudalcu ili gradskoj upravi kao feudalnom gospodaru (Dobronić 1953:XX).

Bilo kako bilo, *martinščinom* se ipak uspostavljao konačni godišnji "mir", nakon što je porezni obveznik, podmirivši svoje dugovanje, spoznao čime raspolaže on sâm od godišnjega uroda, pa je više ili manje zadovoljan, sretan, ali češće nesretan, ulazio u nastupajući zimski vremenski ciklus. Jasno je, dakle, da je sv. Martin kao "porezni graničar" bio iznimno važan i za feodalce i za seljake u svakom segmentu života,

²² Imenički sufiks *-ina* je najčešći nositelj augmentativnoga značenja koje ne mora biti i obvezno, a povezano je s osjećajem pojedinca koji rabi imenicu. S obzirom na to da je temeljno značenje ovakvih imenica sadržano u njihovoj veličini, stilska odlika može biti različita, dakle pogrdna ili hipokoristična.

²³ Naziv *martinščina* zabilježen je u Rječniku JAZU samo kao toponim (JAZU 1904-1910:490). Riječ je o zabačenom selu, *opidum Sancti Martini*, smještenom u podnožju strmoga Oštrca nedaleko od Lobora sa srednjovjekovnom, kasnije barokiziranom crkvicom sv. Martina, danas spomenikom nulte kategorije. Martinščina je do 17. stoljeća bila istaknuto župno i trgovačko središte (Sviben 1996:7-14). U Mažurnićevu rječniku imenica ženskoga roda *martinščina* ili *martinština* objašnjena je kao "raznovrstne daće kmetske". Uz to je i *Martinj dan* ili *Martinje* objašnjeno kao "važan rok za izplatu raznih daća kmetskih" (Mažuranić 1908-1922:633).

²⁴ *Sem došel, bogme, štibru platiti!... Kapelanu martinščinu.* (Krleža 1963:21).

²⁵ Spomenut ćemo da je i u sačuvanom latiničkom prijepisu Kastavskoga (Istra) gradskoga statuta iz 1400. godine *Martinja* bila vremenska granica prikupljanja poreza za dvor gospoštinski ili "valputiju": *Naiprvo duxni su ti od Castua na svako letto dati u tu Valputiu sto Marak, svaka Marka libar osam, i to imaju mej sobom sloxiti, i u Nedegliu za Martigniu sbrogit gie tomu Valputu* (Munić 1986:109).

preuzimajući igrom slučaja na sebe "graničarske" obveze iz pretkršćanskih vremena, a one se kontinuirano provlače do danas, podnoseći nametnute graničarske funkcije koje su na određenom prostoru uzrokovale izvjesne asocijativne promjene. Tako je srednjovjekovni Martin-poreznik zasigurno bio omražen u širim pučkim društvenim slojevima, dok ga je feudalna manjina slavila i veličala jer su se pod zaštitom njegova imena punili ispražnjeni hangari, bačve i škrinje. Neki su ga dakle voljeli više, neki manje, ali je ipak jedinstveno za sve društvene slojeve i za sva vremena da se taj dan obilježavao jačom gozbom, što je već naglašeno u pretkršćanskom vremenu. Nije zato čudo što je katkad moglo doći i do jačega izljeva radosti ili srdžbe, a što se najbolje riješilo uz prigodnu zdravicu, čiji je smisao s vremenom postajao sve veći i znakovitiji. Možda je upravo u tim vremenima nastala i poslovice zabilježena u 18. stoljeću "bolje je Martinov blagoslov nego papino proklestvo" (Daničić 1871:8) kao zaštitničko geslo ljudskih nepodopština.

Martinje

Blagdan sv. Martina pod nazivom *Martinje*²⁶ je vrlo staroga postanja i izravno je povezan sa svecem i njegovim slavljenjem.²⁷ Čini se da u novije doba ovaj prastari pučki naziv mijenja svoj iskonski odnos prema svecu, a njegov blagdan asocira ponajprije na obilate pučke vinske degustacije i proslave za stolom, zamjenjujući tako iskonsku sakralnu tradiciju profanom. Pojam *Martinja* kao svetačkoga blagdana prisutan je dakle od davnina, a prizvuk graničnoga vremena gomilanja materijalnih, uglavnom prehrambenih dobara javlja se već od srednjega vijeka da bi regionalno bio potvrđen tek u 17. i 18. stoljeću, kad *Martinje* asocira na dobro opskrbljenu kuću punu dobre hrane i pića, kako je to lijepo opisao Baltazar Bogišić (1834.-1908.) u 19. stoljeću: "Nastala jesen: krumpiri se iskopali, kukuruz pobrao, sjerak požeo a pšenica bjelica i ječam već u hambarima (skrinjah) u zatvoru... Vино se otočilo i bačve napunile, — — kuća je za zimu obskrbljena... Martinja je, kako je kazano blizu..." (Bogišić 1874:157). Izvori, dakle, u kojima nalazimo potvrdu za *Martinje* kao pučki praznik obilja nisu stariji od 17. i 18. stoljeća, a odnose se uglavnom na starije kućne običaje, koji su se tradicijski uspjeli sačuvati. Tako i Josip Stjepan Reljković u "Kuchniku" za mjesec rujan spominje *Martinje* u smislu posljednje vremenske granice do koje se može poboljšati materijalno stanje: *Barna sada pusti medju Ovce, O Martinju dati steku Novce* (Reljković 1987:360).²⁸ Materijalno obilje i blagdan sv. Martina od

²⁶ Produktivni imenički sufiks *-je*, koji služi za tvorbu imenica, označava redovito blagdane ako temeljna imenica završava na *-n* (Ivanje, Stjepanje, Martinje, Šimunje) (Babić 1986:132). *Martinje* je, dakle, poimeničeni posvojni pridjev nastao već u ranom srednjem vijeku, zasigurno s nastankom samoga martinskoga kulta.

²⁷ Imenica srednjega roda *Martinje* rabi se u Hrvatskom zagorju, dok se ženski rod *Martinja*, osim u Bogišića javlja još u Istri, Hrvatskom primorju i Vodicama.

starih su vremena u tijesnoj vezi, a korijene im valja otkrivati na počecima kršćanstva.

Ishodište pak maštovitih hedonističkih uživanja u martinskoj gozbi kao rezultatu skupljenih materijalnih dobara, ne treba isključivo tražiti u poganskim ratničkim pijankama i druidskim žrtvovanjima pretkršćanskih vremena, o čemu smo već ranije pisali (Zaradija Kiš 2000:111). Ona su se doista nastavila u *cruciferskim* srednjovjekovnim redovima kojima pripada nezaobilazan dio hrvatskozagorske povijesti, ali bi ih trebalo još podrobnije razotkrivati u nadasve oholom i raskalašenom životu srednjovjekovnih feudalaca, nad čijim se postupcima "... čovjek sgraža čitajući opaka djela tadanjega višega plemstva, tako da mu se grusti ono podlo i sebično puzanje nižega" (Tkalčić 1874:II). Važno je imati na umu da i crkva kao vlasnik zemljišnih posjeda u Hrvatskom zagorju ima dugu tradiciju, koja upravo pripada militantnim kršćanskim redovima templara i ivanovaca, koji su prema nekim zapisima mogli biti ljudi samo "plave krvi" (Svoboda 1967:125). Sačuvani zapisi, premda šturi, govore da su upravo ivanovci bili vlasnici velikih vinorodnih posjeda u Hrvatskom zagorju od kojih su mnoge naslijedili od svojih prethodnika templara, a uz koje je vezana predaja da su 1179. godine izgubili bitku sa Saracenima jer se ona vodila oko blagdana sv. Martina kada su ljudi bili mamurni od pretjeranih pijanki. Premda su predaje samo maštovite priče s možebitnom kapljicom istine, "tužno je, ali istinito", kako piše Tkalčić, "da svećenstvo nije shvatilo svoje uzvišene zadaće" te je osobito ono niže "utonulo više manje u materijalizam" (Tkalčić 1874:II). Posjedi, bitke i slavlja pripadaju, dakle, feudalnim, odnosno crkvenim društvenim krugovima u kojima se nadograđuje slavljenje jestvina, koje katkad nadilazi uljudbene okvire ne štedeći ni vjersku moralnost, a ni ljudske vrednote.

Od Johannissegena i Martinsfeiera do "krštenja vina"

*Ti daješ te niče trava za stoku
i bilje na korist čovjeku,
da izvede kruh iz zemlje
i vino što razvedruje srce čovječje.
(Ps 104, 14-15)*

Današnji narodni obred "krštenja vina" transponirani je kršćanski blagoslov vina koji spominju srednjovjekovni rituali, a korijeni mu se pronalaze u pretkršćanskim poganskim prinosima pića bogovima, osobito u neprilikama, što nagovještava psihičko rasterećivanje i oslobađanje od tegoba. Značenje ovoga obreda ogleda se u ranom kršćanstvu, kada se još pilo na grobovima mučenika, a potom i u čast preminulih.²⁹ Međutim, kod

²⁸ Za isti mjesec Reljković još jednom spominje *Martinje* kao krajnje vrijeme do kada ždrijebad može sisati: *Puzna ždrijebad sisa do Miholja, ... Najkasnija do Martinja sisa* (Reljković 1799:361).

²⁹ Odras ovoga poganskoga običaja i danas je sačuvan u *karminama*.

germanskih plemena je običajnije bilo pićem slaviti svadbe i slična vesela slavlja. Pokršćavanjem su se iste svetkovine posvećivale anđelima ili svecima, osobito Stjepanu i Mihovilu, a posebice Ivanu,³⁰ kojega je prognao car Domicijan i pokušao pogubiti otrovanim vinom. *Johannisregen* je dakle na njemačkim prostorima praznik čistoga, novoga ili mladoga vina, koji je vrlo rano ušao u latinski ritual kao blagoslov vina pa ga nalazimo u svim srednjovjekovnim misalima.³¹

U našim krajevima nije zaživjela vinska atribucija sv. Ivana Evanđelista zbog izrazito snažne pučke pobožnosti koja mu je pripisivala veliko zaštitništvo nad izvorom vode. Zato je germansko pučko slavlje, kojemu je inače bio podložan hrvatski sjeverozapadni prostor, vinsko slavlje sv. Ivana Evanđelista pronašlo u sv. Martinu, čiji je datum svetkovine odgovarao prispijeću mladoga vina, te je tako ušlo u pučku tradiciju proslave koja se iz naslijeđene germanizirane svetkovine *Martinsfeiera*, kako su je nazivali zagorski plemići, tradicijski slavila od davnina na feudalnim posjedima sjeverozapadne Hrvatske.³²

Jasno je, naime, da su vinske blagodati vinorodnoga područja Hrvatskoga zagorja zauzimale primarno mjesto svih proslava, a osobito onih koje su potvrđivale zrelost i vrsnoću vina kao glavnoga proizvoda, naročito ako je doista i bilo takvo. U potrazi za začecima parodijskoga ceremonijala "krštenja vina", kakvo nam je danas poznato, valja se osloniti na raskalašene veselice zagorskih plemića iz feudalnih vremena kojima su se nerijetko tijekom *Martinsfeiera* pridruživali i dušebrižnici, kao nedvojbeni i nezamjenjivi sudionici u kreiranju maštovite predstave "krštenja", koja s vremenom postaje bitan društveni i kulturološki kalendarski čimbenik vinorodnoga Hrvatskoga zagorja. U ovom je smislu nezaobilazna knjiga varaždinskoga odvjetnika Branka Svobode *Stare vinogradarske kurije i klijeti*, koja je dobar putokaz u znanstvenim raščlambama slojevitoga hrvatskoga kulturnoga i društvenoga nasljeđa,

³⁰ Praznik sv. Ivana Evanđelista, najmlađega Kristovoga apostola i autora *Otkrivenja*, slavi se 27. prosinca. To je datum njegovoga povratka iz zatočeništva na otoku Patmosu, gdje je bio prognan nakon što ga se nije uspjelo ubiti otrovanim vinom iz kojega je otrov nestao u liku zmije. Na dan sv. Ivana Evanđelista u njemačkim se krajevima nosilo novo vino u crkvu na blagoslov, a potom se vraćalo kućama uz pratnju glazbe. Jasno je da se potom vino i kušalo na gozbama uz pjesmu i ples (Svoboda 1967:126).

³¹ Blagoslov vina na sv. Ivana Evanđelista smatra se jednim od najstarijih blagoslova na što se nadovezuje i blagoslov vina za svaki dan sa čime je povezan i blagoslov napitka ljubavi sv. Ivana u latinskim kodeksima (*die Johannisminne – amoris s. Ioannis*) što je asocijacija na Ivanov epitet učenika "koga je Isus osobito ljubio" (Iv 13,23; 19,26; 20,3; 21,7) i koji se na Posljednjoj večeri "nasloni Isusu na grudi" (Iv 13,25). Valja spomenuti da i riječi *ljubiti* i *ljubav* čine dio tipičnoga "ivanovskog rječnika" i u Evanđelju spadaju među najučestalije riječi, ponavljajući se čak 44 puta.

³² U povijesnim događanjima i kulturološkim prožimanjima, hrvatsko je plemstvo prihvaćalo i ugarske običaje, čija se martinska proslava priklanjala germanskoj, osobito tijekom 15. i 16. stoljeća, o čemu svjedoči lik sv. Martina u tabernakulu oltara crkve u mjestu Csereny, koji u podignutoj ruci drži kriglu s poklopcem (Wehli 1997:280).

među kojima istaknuta uloga pripada staroj plemićkoj obitelji Erdödy, čija se tradicija slavljenja vina nasljedno prenosila, a u fragmentima se spominje u najstarijim srednjovjekovnim izvorima pa sve do 19. stoljeća, prenoseći se potom na građanski intelektualni društveni sloj o čijem je življenju s vinom tako srčano pisao i varaždinski odvjetnik.

Običaj "krštenja mošta" je šaljivi parodijski obred koji stoji na granici poganskoga i kršćanskoga. Kao što su se nekoć poganski kultovi transponirali u kršćanski svjetonazor (v. bilj. 15), tako se u pučkom slavlju "krštenja vina" događa obratan proces: kršćanska se svetkovina blagoslova vina transponira u poganski običaj "krštenja vina", čiji je sastavni dio pretjerana konzumacija jela i pila koje "blagoslivlja" svetac čije se isposništvo na taj način ismijava do te mjere da se predaja o Martinu pijancu spominje od Međimurja i Zagorja do Kastva,³³ gdje "ni užanca da se na Martinju vino 'krsti'" (Jardas 1994:20).

Razrađeni ceremonijal "krštenja vina" u Hrvatskom se zagorju pretvorio u regionalnu posebnost čija je usmena tradicija zapisana u "strogim" pravilima koja se pronalaze tek u 19. stoljeću. Od tada datiraju i prve tiskane inačice "krštenja", popraćene litanijama koje se izgovaraju tijekom šaljivoga obreda. Spomenimo pučki zapis na kajkavskom narječju o "krštenju vina" koji je objelodanila varaždinska tiskara Stiefler pod naslovom *Zagorske regule krštenja mošta o Martinju kako je u našim vinogradima po staroj navadi običaj*. Tiskana je i inačica "krštenja vina" iz Križevaca 1881. godine, a početkom dvadesetoga stoljeća, 1903. godine, tiskara J. Dujaka iz Siska tiska *Krštenje mošta ili Martinsku slavu*, dok tiskara V. Suligoja iz Zlatara izdaje sličnu knjižicu 1907. godine pod naslovom *Svečanost prigodom krštenja mošta kao na dan preodičenog sv. Martina*.³⁴ Među posljednjim izdanjima "krštenja vina" iz prve polovice dvadesetoga stoljeća je zagrebačka inačica, čiji se rukopis pripisuje banu Ivanu Mažuraniću, koju je 1936. godine izdalo Društvo Zagoraca pod naslovom *Litanije z bukovečkih goric po starinskom spelavanju (Krštenje mošta)*.³⁵

Ovaj tip pučke "običajne" književnosti zauzima svoje mjesto u istraživanju povijesti književnih žanrova uopće jer upućuje na, doduše, marginalnu i regionalnu tematsku opredijeljenost, ali nezanemarivoga društvenoga i kulturološkoga značaja. Ona svjedoči o prilagodbi običaja, bez obzira na njihovu logičku aktualizaciju i povijesnu povezanost (Lozica

³³ Sv. Martin j' bil pijanec i zato ni prišal on dan, kad i si drugi sveci, na Si sveti, aš j' po pute pil i saki čas tikvu natakal, pak zato j' i prišal deset dan za Semi svetemi (Jardas 1994:20).

³⁴ Od novijih i obnovljenih izdanja spomenimo *Krštenje mošta* kao dodatak posebnom izdanju *Križevačkih statuta*, Turistički savez općine Križevci, 1967., te "Veliki ritual o kršćenju mošta" u antologiji *Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti*, ogranak Matice hrvatske Križevci, 1994.

³⁵ Ova je inačica prijepis Stjepana Novosela iz nepoznatoga rukopisa koji je navodno pronađen na zgarištu bukovačke klijeti hrvatskoga pjesnika i bana Ivana Mažuranića (Svoboda 1967:266).

2002:29-30). Ona ističe značaj svetačkih kultova koji se ne mogu zatomiti, ma koliko se činio bogohulan i negativan način svetačkih evokacija. Upravo ta negativnost postaje poticajna u sveopćoj životnosti ljudi, koja pod naslovom

Kršćenje mošta
Hudobnoga nevernika i poganina
Po njegovi ekselenciji
preštimanom gospodinu gospodina
Biškupu Martinu
skup žnjegvami preštimanuga
tituluša semi pomagači

briše trenutačne granice između sakralnoga i profanoga, imajući za cilj zadovoljavanje onih ljudskih potreba kojima se čovjek oslobađa nataloženih u njemu boli, patnji i nezadovoljstava, koje, eto, tako jednostavno nestanu o *Martinju* uz doličnu nazočnost "biškupa, dva kanonika, zvonara ili mežnara, dva ministranta svečonoše i glavnoga popevača ili školnika", svi u stiliziranim kostimima i s neophodnim priborom za ceremonijal,³⁶ prepuštajući se parodijskim litanijama i taktovima odgovarajućih tradicionalnih napitničkih pjesama koje prate ove zagorske "bakanalije".

Proslave sv. Martina u Hrvatskom zagorju odlikuje se, dakle, specifičnostima koje nisu istaknute u nekim drugim krajevima današnje Hrvatske, a ako su se u novije doba i pojavile (Zaradija Kiš 2000:115),³⁷ odraz su samo iznalaženja prozaične društvene rasonode, ali nemaju svoj povijesno-kulturni tijek.

Krepost ostaje i dalje ...

Ritualni tekst proslave pod naslovom "Kršćenje mošta. (Grad Varaždin)" među prvima je stručnoj javnosti obznanio Ivan Milčetić (1853.-1921.) prije 83 godine (Milčetić 1919:319-322). Kao povjesničar književnosti i etnograf, Milčetić je time istaknuo važnost ovoga starog običaja koji se kao "kultura gospode" održao i pretočio u novonastali građanski stalež, zadržavši se kao stari narodni običaji (Obad-Šćitaroci 1993:124), čija postojanost među nižim društvenim slojevima pokazuje da "krepost hrvatska" ne zaboravlja stare običaje,³⁸ što sa sigurnošću možemo potvrditi i danas.

³⁶ U pribor spada: "knjižica za vođenje ceremonijala (Ritual), beli ili črleni luk (u pletenom vencu), sol na tanjuru, dve sveče, kandilo z žerafkom i tamjanom, posuda z vodom i škropelnicom, zvonec i krajda, odeća za biškupa, ministrante i kanonike i biškupska palica" (*Gozbe* 1994:440).

³⁷ Građa: IEF mgtf 3140.

³⁸ Ovaj je jedinstveni tekst Ivan Milčetić objavio 1919. godine u 24. knjizi *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, čiji je tadašnji urednik bio hrvatski slavist Dragutin Boranić (1870.-1955.).

A da krepost doista ostaje i dalje, ne pokazuje samo Milčetićevo poetični prilog koji do danas nimalo nije izgubio na svojoj zanimljivosti i svježini, već i slijed mnogih kulturnih zbivanja i književnih ostvarenja u ovih nekoliko desetljeća, nastalih promjenom društvenih poredaka (Lozica 2002:31), praćeni medijima uz nebrojeno mnogo vrlo razuzdanih zabava u vrijeme Martinja. U njima se hedonizam kao skup svih ljudskih životnih zadovoljstava iskazuje u parodijskoj nasladi razuzdanih pijanki koje u suštini kriju mukotrpan rad i mnoga odricanja pojedinaca prožeta usrdnom molitvom, a isplativa, eto, u vinu koje će "... od sada samo razigravati srca, zbijati šale, krijepiti tijelo, veseliti društva, hrabriti junake, tješiti žalosne i nevoljne, a proći se lukavštine" (Milčetić 1919:321).

Današnja sofisticirana martinska tradicija, posebice nekih hrvatskih krajeva, kao da je prekrila velom zaborava povijesnu i vjersku zbilju staru više od 1600 godina, čija liturgijska evokacija ostaje jedina prava.

NAVEDENA LITERATURA

- Adamček, Josip. 1987. "Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma". U *Ludbreg*. Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 81-122.
- Babić, Stjepan. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku (Nacrt za gramatiku)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bilić, Robert. 1998. "Pučka meteorologija u Istri". *Pučka kalendarska godina u Hrvata*. Kumrovec: Muzeji Hrvatskog zagorja, Muzej Staro selo, 18-21.
- Bogišić, Baltazar. 1874. "Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskoga juga". *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*. Knj. 1. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Daničić, Gjuro. 1871. *Poslovice*. Zagreb: Knjižarnica Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera).
- Dictionnaire encyclopédique du Moyen âge*. Sv. 2. 1997. André Vauchez, ur. Paris: Editions du Cerf Paris - Cambridge: James Clarke & Co. Ltd. - Roma: Città Nuova Roma.
- Dobronić, Lelja. 1984. *Povijesni spomenici grada Zagreba*. Sv. 19. Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- Dobronić, Lelja. 1984. "Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj". *Rad Jugoslavenske akademija znanosti i umjetnosti* 406:1-149.
- Fuxhoffer, Damian. 1803. *Monasteriologia Regni Hungariae*. Sv. 2. Vesprim.
- Gorby, Ivan. 1996. *Saint Martin*. Mesnil-sur-l'Estrée: Perrin.
- Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti: od Marulića do Kaleba i Tadijanovića*. 1994. Stjepan Sučić, ur. Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci.
-

- Grotefend, H. 1898. *Zeitrechnung des Deuschen Mittelalters und der Neuzeit*. Hannover - Leipzig.
- Hirtz, Miroslav. 1928. *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*. Knj. 1, 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Horvat, Rudolf. 1931. "Crkva sv. Martina u Prozorju 1209-1900". *Croatia Sacra* 1:293-308.
- Jardas, Ivo. 1994. *Kastavština. Građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru. Zbornik Ivan Matetić Ronjgov*. Knj. 3. Rijeka: Kulturno-prosvjetno društvo "Ivan Matetić Ronjgov".
- Krleža, Miroslav. 1963. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora.
- Lengvári, István. 1997. "Les débats sur le lieu de naissance de saint Martin de Tours. Aperçu historiographique". *Mémoire de la Société archéologique de Touraine (XVIe centenaire de la mort de Saint Martin)* 63:291-301.
- Leroux, Françoise. 1961. "Étude sur le Festiaire celtique: Samain". *Ogam* 13/4-5:485-506.
- Lovretić, Josip. 1897. "Otok. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 2:91-459.
- Lozica, Ivan. 2002. *Poganska baština*. Zagreb: Golden marketing.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mažuranić, Vladimir. 1908-1922. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Sv. 1. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Milčetić, Ivan. 1919. "Krštenje mošta. (Grad Varaždin)". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 24:319-322.
- Monceaux, Paul. 1927. *Saint Martin*. Paris: Payot.
- Munić, Darinko. 1986. *Kastav u srednjem vijeku. Društveni odnosi u kastavskoj općini u razvijenom srednjem vijeku*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Obad-Šćitaroci, Mladen. 1993. *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rees, Alwyn i Brinley. 1961. *Celtic Heritage. Ancient Tradition in Ireland and Wales*. London: Thames and Hudson.
- Reljković, Josip Stjepan. 1987. *Kuchnik*. Privlaka: Kulturno-informativni centar "Privlačica". (Pretisak izdanja: Osik, 1799).
- Rečnik srpskohrvatskog i narodnog jezika*. 1984. Knj. 12. Beograd: Srpska akademija nauka i umjetnosti.
- Rječnik jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. (RJAZU) 1904-1910. Sv. 6. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sijerković, Milan. 2001. *Pučko vremenoslavlje*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište.
- Skok, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Sviben, K. 1996. "Zlatarski kraj (kroz prošlost i sadašnjost)". *Hrvatsko zagorje* 2:7-14.
- Svoboda, Branko. 1967. *Stare vinogradarske kurije i klijeti*. Zagreb: Kulturno-prosvjetno društvo Hrvatskih zagoraca "Matija Gubec".
- Šprem Lovrić, Branka. 1998. "Pučko pretkazivanje vremena na području Krapinsko-zagorske županije nekad i sad". U *Pučka kalendarska godina u Hrvata*. Kumrovec: Muzeji Hrvatskog zagorja, Muzej Staro selo, 22-27.
- Tkalčić, Ivan. 1874. *Munumenta historica episcopatus zagrebiensis. Povjestni spomenici zagrebačke biskupije*. Knj. 2. Zagreb: Izdao Ivan Krst. Tkalčić.
- Tkalčić, Ivan. 1877. "Prieporod biskupije zagrebačke u XIII. vieku". *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 41:123-153.
- Tkalčić, Ivan. 1886. "Ivan arcidjakon gorički, domaći pisac u XIV vieku". *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 79:71-134.
- Wehli, Tünde. 1997. "La figure de saint Martin dans l'art médiéval de Hongrie". *Mémoire de la Société archéologique de Touraine (XVIe centenaire de la mort de Saint Martin)* 63:279-289.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2000. "Keltski tragovi u tradiciji sv. Martina i njihov odraz na hrvatskom prostoru". *Narodna umjetnost* 37/2:109-120.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2001. "Sveti Martin iz Berma". *Buzetski zbornik* 27:173-178.
- Žic, Ivan. 1899. "Vrbnik na otoku Krku. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 4:221-245.

**MARTINŠĆAK, MARTINŠĆINA, SAINT MARTIN'S DAY:
THE DEVELOPMENT OF ST. MARTIN'S CULT
IN NORTHWESTERN CROATIA**

SUMMARY

When researching diverse characteristics of saints' cults, the main starting points of the studies, were first of all, liturgical reverences which, on a certain day, through Mass readings, evoke in more detail the most memorable parts of the saint's life, pointing out his or her moral, educational and religious values. The reverence of the saint is an *a p o t h e o s i s* of his or her personality, which is deeply emotionally expressed in the sanctuary which he or she is the titular of. Toponyms with the name of a saint exude more widely the saint's deeply rooted cult, whose beginnings are sometimes hard to reach, and which are shown on a certain day through various customs and events, which sometimes completely lose the apologetic characteristics of the traditional feast. The reasons for such contradictions were researched on the example of the tradition of Saint Martin in northwestern Croatia.

After the submitted "Martin vocabulary" which is a component of everyday life, in this article we concentrate in more detail on three specific terms: *martinšćak*, *martinščina* and *Martinje* (Saint Martin's Day). They developed through generations of folk insights and life experience sedimentation, which directly relate to the civilizational time frontier between the winter and summer period, which falls exactly on St. Martin's day — November 11.

Keywords: Martin, St. Martin's Day, blessing, ritual, *martinščina*, frontier guard, *martinšćak*, November, Hrvatsko Zagorje